

Nastanak, razvoj i djelatnost organa narodne vlasti u istočnoj Bosni 1941. godine

Drago Borovčanin

U ovom prilogu želim da prikazem nastanak i razvoj organa narodne vlasti u istočnoj Bosni¹⁾ i njihov doprinos razvoju NOB-e u ovom dijelu naše zemlje.

Smatram da je čitaocu poznato stanje u pogledu priprema koje su izvršene, kao i početak i razvoj ustanka u istočnoj Bosni, pa se na ta pitanja ovdje nećemo osvrtnati.

Partijske organizacije i vojna rukovodstva koja su formirana u periodu priprema i početka narodnog ustanka u istočnoj Bosni preduzimali su niz političkih i drugih mjera za okupljanje naroda u borbu protiv okupatora. Ta aktivnost doprinijela je stvaranju atmosfere za masovan narodni ustanak. Oko partijskih organizacija okupio se veliki broj simpatizera, građana i omladine koji su bili raspoloženi za borbu. U najvećem broju sela na ovom području, a naročito na Romaniji, Birču, Ozrenu i Majeveci, narod nije priznao okupatorsku, a ni vlast NDH. Najveći broj ljudi se nije pridržavao njihovih zakona niti se toj vlasti obraćao. Naprotiv, u neizvjesnosti i potpuno nejasnoj situaciji oni su se za većinu pitanja i problema, koje je trebalo rješavati za određeno mjesto ili selo, obraćali komunistima i od njih tražili savjete. U toj aktivnosti pojedinih komunista, partijskih organizacija i vojnih rukovodstava

¹⁾ U ovom radu istočna Bosna je uzeta kao operativno područje na kome je djelovao operativni štab NOP i dobrovoljnih odreda istočne Bosne, a docnije je formiran i oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu, s tim što je prošireno na predio od Doboja do Bosanskog Broda. Tako područje istočne Bosne graniči sa sjevera r. Savom od Bosanskog Broda do ušća r. Drine, sa istoka r. Drinom od ušća u Savu do sela Zemnice, zatim istočnom granicom SRBiH do izvora Sutjerke, sa juga Sedlo—Čemerno—Lelija—Visočica—Bjelašnica, Ivan-Sedlo sa zapada linijom Ivan-Sedlo—Fojnica—Busovača—Lašva, zatim r. Bosnom do Doboja uključujući mjesta koja leže na r. Bosni, a od Doboja preko Dervente do Bosanskog Broda (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zb. NOR), tom IV, knj. 3, str. 168 (dalje: IV—3, 56/168).

se može naći klica buduće narodne vlasti koja će se stvoriti na oslobođenoj teritoriji, jer su i problematika koju su organi u početku rješavali i ljudi koji su u te organe birani bili gotovo isti, pa, prema tome, predstavljali su njenu osnovnu bazu.

Kako se ustanak u istočnoj Bosni brzo širio, to je vrlo brzo mogla da bude stvorena dosta velika slobodna teritorija. Birač i Gornja Spreča su bili potpuno oslobođeni.²⁾ Na Romaniji, takođe, postoji velika slobodna teritorija. Krajem novembra ona obuhvata područje od Crvenih Stijena na Romaniji do Vlasenice i od Višegrada do Olova.³⁾ Oslobođena su i mnoga sela oko Bijeljine i Brčkog, čiji su centar bile Lopare. Tako već u avgustu i početkom septembra imamo oslobođene gradove i mjesta: Sokolac, Han Pijesak, Vlasenicu, Bratunac, Srebrenicu, Šekoviće, Lopare, Kakmuž, Petrovo Selo, Trbuk i niz drugih mjesta.⁴⁾

Prilikom oslobađanja pojedinih opštinskih i sreskih mjesta u istočnoj Bosni odmah su uništavani i organi okupatorske i kvislinške vlasti na tim područjima. Ni organi vlasti stare Jugoslavije se nisu mogli obnoviti, jer su bili kompromitovani u narodu, a svojom strukturom i unutrašnjom organizacijom nisu odgovarali novostvorenim uslovima. Međutim, ukazala se potreba da se u oslobođenim mjestima formiraju organi vlasti koji bi preuzeli poslove oko održavanja reda i mira, snabdijevanja partizanskih jedinica i stanovništva hranom i drugim potrebama i koji bi obavljali druge poslove od značaja za dalji razvoj ustanka. S obzirom na tako važne zadatke koji su stajali pred pokretom u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, trebalo je naći i odgovarajuće organe vlasti koji će moći uspješno izvršiti mobilizaciju svih ljudskih i materijalnih snaga naroda za nastavljanje borbe. Odmah je bilo jasno da ti organi vlasti moraju biti narodni predstavnici, jer bez organa istinske narodne vlasti nije se moglo zamisliti uspješno vođenje borbe protiv okupatora i ostvarenje revolucionarnih ciljeva NOB-e.

U prvo vrijeme ustanka poslove narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji u istočnoj Bosni obavljali su štabovi partizanskih odreda. U izvještaju Štaba sarajevske oblasti od 27. avgusta 1941. godine Štabu narodnooslobodilačkih odreda za BiH, traži se da se za Štab partizanskog bataljona »Romanija« izradi okrugli štambilj, pa se kaže: »jer je bataljon stvarno danas jedina vlast na Glasincu«.⁵⁾ Isto tako, Štab kalinovičkog partizanskog odreda, 30. 10. 1941. godine, izdaje naredenje komandantima bataljona da preuzmu sve mjere da se što hitnije organizuju radionice za izradu obuće, odjeće, opravku oružja, berbernice i sl. i da svaka radionica ima svoga nadzornika koji odgovara za pravilan rad u određenoj radionici.⁶⁾ Četvrtog septembra 1941. godine održano je savjetovanje komandira odreda Ozrenskog sektora, na kome je raspravljano o snabdijevanju vojske i stanovništva hranom, odjećom i

²⁾ Brano Savić, **Prvi narodnooslobodilački odbori u Birću — Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne**, Beograd 1961, str. 86.

³⁾ Drago Borovčanin, **Prvi organi narodne vlasti na Romaniji**. Prilozi br. 2, str. 265.

⁴⁾ Zbor. NOR IV—1, 226/504.

⁵⁾ Ovdje je bataljon poistovjećen sa Romanijskim partizanskim odredom — vidi Zb. NOR IV/1, 53/111.

⁶⁾ Zb. NOR, IV/2, 40/110.

obučom.⁷⁾ Štabovi odreda tu funkciju obavljaju prikupljanjem ljudi za partizanske odrede, organizujući snabdijevanje partizanskih jedinica hranom, odjećom i obučom, te održavanjem reda i mira u oslobođenim selima i drugim mjestima. Oni su u početku vršili i sudsku vlast,⁸⁾ što mogu jasno potvrditi ovi primjeri: Josip Jovanović, član Štaba ozrenskog partizanskog odreda upućuje Todoru Vujasinoviću pismo u kome se, pored ostalog, kaže da on treba da pozove jednog seljaka i da mu presudi spor oko posjeda, smatrajući da će to seljak prihvatiti bez pogovora.⁹⁾ U Šekovićima je, poslije oslobođenja ovoga mjesta, Štab birčanskog odreda formirao sud,¹⁰⁾ koji je pred skupljenim narodom sudio zarobljenim žandarmima i ustašama. Narod je odobrio odluku suda.¹¹⁾ Štab romanijskog odreda takođe formira sud da sudi zarobljenim ustašama i žandarmima prilikom oslobođenja Sokoca.¹²⁾

Štabovi partizanskih odreda okupljaju veliki broj ljudi po selima koji obavljaju razne poslove važne za vođenje borbe; sakupljaju hranu po selima, organizuju prevoz te hrane na položaje, prikupljaju borce za partizanske jedinice i slično. Na taj način se vlast postepeno prenosi na ljude koji nisu vojnici u pravom smislu riječi, iako su to ljudi odani i najčešće najodaniji pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta. Takvo stanje ostalo je na Romaniji i Birču vrlo kratko vrijeme, do polovine septembra 1941. godine, dok na području Ozrena, Majevice i Semberije ono traje znatno duže, čak do novembra mjeseca 1941. godine.

Predstavnički organi narodne vlasti

Kada se ustanak proširio, kad su stvarane krupne vojne jedinice, kad je stvorena velika slobodna teritorija, nagomilali su se i dosta veliki i raznovrsni poslovi koje je trebalo obavljati u pozadini, pa se ukazala potreba za formiranjem odgovarajućih organa narodne vlasti za određeno područje slobodne teritorije. Polazeći od toga stanovišta, u svim oslobođenim selima i mjestima pristupa se formiranju organa narodne vlasti, koji su se u početku različito zvali (narodnooslobodilački odbori, narodna vijeća, ekonomski odbori, povjerenici). Odluke o formiranju organa nove narodne vlasti donosili su štabovi partizanskih odreda i partijske organizacije, što su građani na zborovima prihvatili. Prvi odbornici su birani na skupovima građana i vojnika-partizana, što govori o činjenici da je od početka u znatnoj mjeri poštovan i primjenjivan demokratski princip. I za mjesta u kojima organi vlasti nisu birani, s obzirom na snage u ime kojih su imenovani i na uslove u kojima su imenovani, ne može se reći da su nametnuti narodu na oslobođenoj teritoriji.

⁷⁾ Izvještaj štaba **Ozrenskog partizanskog odreda** od 15. 9. 1941. godine, Arhiv SKBiH, tom III/1, str. 58.

⁸⁾ Todor Vujasinović — **Ozrenski partizanski odred**, »Svjetlost«, Sarajevo 1950, str. 122.

⁹⁾ Isto.

¹⁰⁾ Sjećanja Cvijetina Mijatovića-Maje, **Četrdeset godina, Prvi ustanički dani u istočnoj Bosni**, knj. 5, str. 258.

¹¹⁾ Isto.

¹²⁾ Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, MF 2/2-400 (dalje: IRPS, MF 2/2-400).

Na području istočne Bosne mreža narodnooslobodilačkih odbora bila je 1941. godine prilično razgranata. Osnovano je više seoskih i opštinskih i tri sreska narodnooslobodilačka odbora. Seoski NOO su osnovani u oslobođenim, a osnivani su i u neoslobođenim selima širom istočne Bosne. Opštinski i sreski odbori osnovani su samo u ranijim opštinskim i sreskim mjestima na oslobođenoj teritoriji.

U toku 1941. godine obrazovani su narodnooslobodilački odbori u selima: Šekovići, Brajinci, Tupanari, Sućani, Podbrđaje,¹³⁾ Petrovići, Činići, Akmačići, Strmnica i Podbetanj¹⁴⁾ na području Birča; Borovac, Bandin Odžak, Baltići, Bijele Vode, Bjelosavljevići, Bukovik, Crvenka, Gazivode, Grivci, Gučevo, Han Kram, Djedovci, Kula, Kusače, Kruševci, Košutica, Klečkovac, Kuti, Obrtići, Ozerkovići, Podromanija, Pediše, Novoseoci, Mrkalji, Selišta, Smrtići, Šahbegovići, Šenkovići, Vraneši, Žiljebavi i Zagrađe¹⁵⁾ na području Romanije, Osovo, Brankovići, Gučevo, Borike, Beheći, Rađevići, Gluhovina, Berkovići, Žepa na području Rogatiće,¹⁶⁾ Pučile, Glogovac, Kajčinovac, Patkovača,¹⁷⁾ Vukosavci, Lopare, Markovac, Jablanica, Piperi, Korenita, Ražljevo, Trnova, Bjelačnica¹⁸⁾ Crnjaljevo, Brodac, Dragaljevac, Obarska, Popovi,¹⁹⁾ Golo Brdo, Čengići, Mođran, Bjelaševac, Obrežje²⁰⁾ na području Majevice i Semberije, Vo-gošća, Blagovac, Nahorevo, Srednje, Luka i Ubare²¹⁾ u okolini Sarajeva: Mivulje, Sitarići, Borje, Dobro Polje, Delijaš, Kijev i Lede²²⁾ na području Jahorine i Kalinovika. Na području Ozrena i Trebave u početku se po selima formiraju narodna vijeća.²³⁾ U selima oko Vareša i Zenice nisu birani kolegijalni organi vlasti. Na tom području birani su u početku ustanka povjerenici za pojedina sela,²⁴⁾ što predstavlja određenu specifičnost u istočnoj Bosni.

Svi seoski odbori su imali od 3 do 7 odbornika, zavisno od veličine sela i kriterija koji su važili na pojedinim područjima. Seoski odbori na području Majevice i Semberije bili su najbrojniji.²⁵⁾ Međutim, na Romaniji su svi seoski odbori imali samo po tri odbornika.²⁶⁾ No, bez obzira na broj odbornika, svi seoski odbori su iz svojih redova birali predsjednika.

¹³⁾ Miloš Zekić — *Ustanak u Birču 1941. godine, Četrdeset godina*, knj. 6, str. 66.

¹⁴⁾ Stevo Popović, *Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO u istočnoj Bosni u toku NO-rata*, Glasnik društva istoričara BiH, III, 1951, str. 182.

¹⁵⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 273.

¹⁶⁾ Prema kazivanju Jove Kosorića i Drage Karišilka, dokumemat kod autora.

¹⁷⁾ Vojin Bobara, *U selima oko Bijeljine — Ustanak naroda Jugoslavije*, knj. 5, str. 660—661.

¹⁸⁾ Stevo Popović, *Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO u istočnoj Bosni u toku NO rata*, Glasnik društva istoričara BiH, III, 1951, str. 182.

¹⁹⁾ Vojnoistorijski institut Beograd, MG, reg. br. 2—10/3 K. 2000, str. 9 (dalje: V. I. I. MG, reg. br. 2—100/3 K. 2000, str. 9).

²⁰⁾ Vojin Bobara, isto, str. 662—664.

²¹⁾ IRPS, MG, inv. br. 9670.

²²⁾ Slobodan Kecmanović, *Početak i razvoj ustanka u kalinovičkom kraju, Četrdeset godina*, knj. 5, str. 332.

²³⁾ Todor Vujasinović — *Ozrenski partizanski odred, »Svjetlost«*, Sarajevo 1950, str. 122.

²⁴⁾ Arhiv BiH, br. reg. 1—2, K. 1997, str. 28.

²⁵⁾ Vojin Bobara, isto, str. 662—664.

²⁶⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 273.

Zadaci seoskih narodnooslobodilačkih odbora bili su da organizuju obradu poljoprivrednih imanja, da prikupljaju hranu, odjeću i obuću za vojsku, da vode brigu o siromašnim porodicama, smještaju i ishrani porodica koje su izbjegle sa područja koja su bila pod kontrolom okupatora, čiji su domovi izgorjeli i sl. Te iste zadatke imala su narodna vijeća na području Ozrena i povjerenici koji su birani u selima oko Vareša. Dakle, razlike u formi organizovanja seoskih organa vlasti nisu imale odraza na suštinu zadataka koji su stajali pred tim organima. Važno je istaći da je sve što je u selima prikupljeno za vojsku išlo uglavnom preko seoskih NOO, odnosno povjerenika.²⁷⁾ Narodnooslobodilački odbori su u prvo vrijeme prikupljali samo one artikle koje su ljudi davali dobrovoljno. Kasnije su, s obzirom na potrebe NOB-e, uzimali i prema imovnoj moći pojedinih građana. Tako na području sarajevske oblasti, prema Uputstvu o saradnji vojnoteritorijalnih organa i organa vlasti na oslobođenoj teritoriji²⁸⁾ koje je donio štab ove oblasti, odbori su bili dužni da od seljaka uzimaju pojedine artikle srazmjerno njihovom imovnom stanju. Slično stanovište je zauzeo i Štab ozrenskog partizanskog odreda. Ako je neko pružio otpor, NOO su pristupali реквизицији. Takva organizacija prikupljanja hrane i druge opreme za vojsku imala je veliki značaj u tom smislu što je poraslo povjerenje u narodu da će materijalna opterećenost biti ravnomjerno raspoređena i da se neće tolerisati svjesna ili nesvjesna pasivnost pojedinih seljaka.

Opštinski narodnooslobodilački odbori formirani su u većini oslobođenih opštinskih mjesta. Tako već 1941. godine postoje opštinski odbori u: Šekovićima, Petrovićima, Cikotama, Fakovićima, Kravici²⁹⁾ Skelašima,³⁰⁾ Spreči, Stuparima,³¹⁾ Bratuncu, Srebrenici,³²⁾ Vlasenici i Milićima,³³⁾ na području Birča: Sokocu,³⁴⁾ Rogatici,³⁵⁾ Borikama³⁶⁾ i Prači na području Romanije: Trnovu,³⁷⁾ Dobrom Polju,³⁸⁾ Kasindolu i Crnoj Rijeci na području Jahorine i Kalinovika i Kakmužu,³⁹⁾ Lipcu,⁴⁰⁾ Rakovici⁴¹⁾ na području Ozrena i Trebave. Značajno je istaći da su u Rogatici osnovana dva NOO: jedan za grad Rogaticu, a jedan za Tetimu (okolica Rogatice).⁴²⁾ Na području Majevice i Semberije, zatim Brčkog,

²⁷⁾ Prema kazivanju Rade Jakšića, dokumenat kod autora, a zatim Drago Borovčanin, Isto, str. 270.

²⁸⁾ Zb. NOR IV/1, 142/3091.

²⁹⁾ Stevo Popović, **Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO u istočnoj Bosni u toku NO rata**, Glasnik društva istoričara BiH, III, 1951, str. 182.

³⁰⁾ Arhiv grada Tuzle, **Hronika sela Skelani**, str. 16.

³¹⁾ Miloš Zekić, isto, str. 66.

³²⁾ IRPS, MG, br. 9771.

³³⁾ Rade Jakšić i Brana Savić: **Prvi narodnooslobodilački odbori u Birču, Četrdeset godina**, knjiga 7, str. 33.

³⁴⁾ Drago Borovčanin, Isto, str. 266.

³⁵⁾ Rasim Hurem, **Rogatica za vrijeme narodnooslobodilačkog rata, 1941—1945. godine**, Rogatica, »Svjetlost«, Sarajevo 1966, str. 117.

³⁶⁾ Prema kazivanju Jove Kosorića i Drage Karišika, dokumenat kod autora.

³⁷⁾ Slobodan Kezunović, isto, str. 532.

³⁸⁾ Rodoljub Čolaković — **Zapisi**, I, izdanje, Prosveta, 1956, str. 626.

³⁹⁾ IRPS, MG, inv. br. 9701, str. 15 i 16.

⁴⁰⁾ IRPS, MG, br. 9699, str. 7.

⁴¹⁾ IRPS, MG, br. 9688, str. 23.

⁴²⁾ Prema kazivanju Jove Kosorića i Drage Karišika, dokumenat kod autora.

Dervente i Bosanskog Broda nije bilo oslobođenih opštinskih mjesta. Vjerovatno zbog toga na ovom području nema ni opštinskih NOO u toku 1941. godine. Ni na Romaniji nisu formirani opštinski odbori u svim mjestima u kojima su bila sjedišta opština u staroj Jugoslaviji. Opštinski NOO u Sokocu obuhvatao je cijelo područje bivše glasinačke, sokolovačke i knežinske opštine, te dio teritorije opštine Pale. Ali, i pored toga, ovaj odbor se zvao opštinski.

Svi opštinski NOO su birani na zborovima građana i vojnika — partizana. Pri izboru odbornika zastupana je puna demokratičnost, koliko je to u ono vrijeme bilo moguće provesti.⁴³⁾ Za odbornike su birani ljudi koji su sposobni da vrše tu funkciju i koji su odani narodno-oslobodilačkoj borbi i revoluciji. Među njima je bilo seljaka i vojnika — partizana. Na zborovima na kojima su birani odbornici govorili su istaknuti rukovodioci NOB-e. Svi su oni isticali potrebu formiranja organa vlasti, govorili su o zadacima budućih NOO, o razvitku ustanka i sl. Interes naroda za izbor ovih organa bio je veliki. Ljudi su masovno dolazili na zborove i aktivno učestvovali u njihovom radu.

Opštinski narodnooslobodilački odbori nisu formirani u isto vrijeme na čitavom području istočne Bosne. U Sokocu je opštinski odbor osnovan 13. septembra 1941. godine.⁴⁴⁾ Međutim, formiranje opštinskih NOO odbora na području Birča i Ozrena pada u septembru odnosno u novembru mjesecu 1941. godine.⁴⁵⁾ Na takav razvoj narodnooslobodilačkih odbora uticalo je više faktora. Svim partijskim organizacijama i rukovodstvima je bilo jasno da treba rušiti stare organe vlasti, što je i činjeno. Ali, kod nekih partijskih i vojnih rukovodstava pojavila se dilema u pogledu organizacije i formi vlasti koju treba uspostaviti na oslobođenoj teritoriji. To najbolje ilustruje Todor Vujasinović kad, govoreći o tome pitanju, kaže da su tek u oktobru 1941. godine na područje Ozrena stigle prve direktive, i opet oskudne, o formiranju narodnooslobodilačkih odbora.⁴⁶⁾ U tome se može tražiti obrazloženje zašto na Ozrenu vlast, i vojnu i građansku, vrše štabovi partizanskih odreda skoro do kraja 1941. godine.

Ako bismo tražili razloge za tako neujednačen stav u rukovodstvima pojedinih oblasti o pitanju formiranja NOO-a, onda su oni, prije svega, u tome što su veze između PK KPJ za BiH i Glavnog štaba za BiH, s jedne strane, i oblasnih rukovodstava i štabova odreda, s druge strane, bile relativno slabe. Upravo zato na onim područjima gdje su se duže zadržavala viša partijska i vojna rukovodstva imamo ranije formiranje organa narodne vlasti, nego u onim područjima u kojima su te zadatke obavljala niža partijska rukovodstva i rukovodstva odreda samoinicijativno.

Opštinski NOO su po broju odbornika, a i po svojoj organizacionoj strukturi, bili dosta različiti. Broj odbornika se kretao od 11 do 25, zavisno od veličine područja na kome je osnovan NOO i kriterija koji su na pojedinim područjima zauzimala partijska rukovodstva i ruko-

⁴³⁾ Prema kazivanju Rade Jakšića, dokument kod autora.

⁴⁴⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 266.

⁴⁵⁾ Brana Savić i Rade Jakšić, isto, str. 86 i IRPS, MG, br. 9701, str. 15 i 16.

⁴⁶⁾ Todor Vujasinović — **Ozrenski partizanski odred**, »Svjetlost«, Sarajevo 1950, str. 122.

vodstva odreda. Ali, u svim mjestima se vodilo računa da u odboru budu zastupljena sva sela, odnosno grupa sela i naseljenih mjesta. Tako su odbori bili sašavljeni od predstavnika sela u koje su ljudi imali najviše povjerenja. To je omogućilo da se odluke koje su donosili odbori brzo provode u djelo.

Unutrašnja organizacija opštinskih narodnooslobodilačkih odbora nije bila ista. Opštinski NOO u Sokocu imao je 25 članova u plenumu. Plenum je imao Izvršni odbor od pet članova. Članovi Izvršnog odbora su bili na stalnom radu u odboru i imali su određena zaduženja, odnosno neposredno su rukovodili pojedinim sektorima. Ti sektori su bili: sektor za mobilizaciju ljudi, snabdijevanje vojske hranom, odjećom i obućom, obavljanje poljoprivrednih radova i Sektor za zbrinjavanje siromašnih i iznemoglih i brigu i smještaj porodica čiji su domovi izgorjeli. Predsjednik odbora je objedinjavao rad sektora i odbora kao cjeline, predstavljao odbor i održavao veze s predstavnicima Štaba romanijskog partizanskog odreda. Izvršni odbor je imao i svoje stalne i povremene komisije koje su imale zadatak da obavljaju određene poslove. U opštinskom odboru je radio određen broj službenika koji su imali zadatak da pripremaju sjednice odbora i da rade na provođenju donesenih odluka. Odbor u Sokocu je imao i svoj pečat sa petokrakom zvijezdom u sredini, kao simbolom narodnooslobodilačke borbe. Opštinski odbori na području Birčanskog partizanskog odreda nisu imali organizacionu strukturu kakva je bila Opštinskog NOO u Sokocu. Naime, Opštinski odbori na ovom području su jedinstveni organi koji su od izvršnih organa imali samo predsjednika. Predsjednik odbora je bio na stalnom radu u odboru, dok su drugi odbornici dolazili na zasjedanje. Izuzetak je opštinski odbor u Šekovićima, koji je pored predsjednika imao u odboru još četiri odbornika koji su se povremeno smjenjivali.⁴⁷⁾ Ti odbornici zajedno s predsjednikom koji je bio stalno na radu u odboru sačinjavali su izvršni odbor opštinskog odbora. Ovi odbornici nisu imali stalna zaduženja nego su zaduženja dobivali prema datim potrebama. I predsjednici odbora na području Birča su imali zadatak da objedinjavaju rad odbora, da pripremaju njihove sjednice, da održavaju veze sa štabovima partizanskih odreda i da predstavljaju svoj odbor. Ostali odbornici pored toga što su prisustvovali sjednicama, dobivali su i određene konkretne zadatke. Ti zadaci su bili iz okvira djelovanja narodnooslobodilačkog odbora. Ovako različita organizacija opštinskih odbora bila je uslovljena veličinom odbora. Opštinski NOO koji nisu imali više od jedanaest članova nisu imali potrebu da biraju izvršni odbor. Međutim, i ovi odbori su imali komisije koje su formirali za izvršavanje određenih zadataka. Imali su, manje-više, i određen broj službenika koji su pomagali predsjedniku da priprema sjednicu i da provede zaključke odbora. Slična je bila unutrašnja organizacija opštinskih NOO na području Majevice, Ozrena i Kalinovika.

Formiranjem velikog broja seoskih, a naročito razvojem mreže opštinskih narodnooslobodilačkih odbora na području istočne Bosne, ukazala se potreba za objedinjavanjem i usklađivanjem njihovog rada na širem području koje je predstavljalo određenu cjelinu, pa se pristupalo

⁴⁷⁾ Brano Savić, isto, str. 87.

formiranju seoskih NOO-a. Na području istočne Bosne krajem 1941. godine formirani su sreski NOO-i u Rogatici,⁴⁸⁾ Trnovu⁴⁹⁾ i na Majeveci.⁵⁰⁾ Sreski NOO su imali pod svojom vlašću područje koje su oslobodili pojedini partizanski odredi, nezavisno od ranije administrativno-teritorijalne podjele. Tako je Sreski NOO u Rogatici imao vlast na čitavom području bivšeg rogatičkog sreza, na dijelu područja bivšeg vlaseničkog sreza (bivša opština Knežina), dijelu područja sarajevskog sreza (dio područja opštine Pale) i dijelu višegradskog sreza.⁵¹⁾ Ova područja su bila oslobođena od jedinica Romanijskog partizanskog odreda. Sreski NOO u Trnovu je imao svu vlast na jednom dijelu sarajevskog i jednom dijelu fočanskog sreza, onim dijelovima koje je oslobodio Kalinovički partizanski odred. Sreski NOO na Majeveci je imao vlast nad dijelom područja bivših srezova: Bijeljina, Brčko, Zvornik i Tuzla, na području koje je oslobodio Majevički partizanski odred. Na drugim područjima istočne Bosne nije bilo formiranih sreskih odbora.

Sreski NOO su imali različit broj odbornika i različitu unutrašnju organizaciju. Sreski NOO u Rogatici je imao oko 15 odbornika.⁵²⁾ Odbor je biran na zboru naroda Rogatice i predstavnika drugih opština sa područja sreza.⁵³⁾ Sreski NOO na Majeveci su sačinjavali predsjednici seoskih narodnooslobodilačkih odbora.⁵⁴⁾ O izboru Sreskog NOO-a u Trnovu nema podataka. Međutim, logično je zaključiti da je i ovaj odbor bio sastavljen od predstavnika svih opštinskih NOO-a.

Ni unutrašnja organizacija nije bila ista u svim sreskim odborima. Sreski odbor u Rogatici imao je Izvršni odbor od sedam članova.⁵⁵⁾ Ovaj odbor ima potreban broj službenika, štambilj i pečat s petokrakom zvijezdom.⁵⁶⁾ Sreski NOO u Trnovu i na Majeveci su od izvršnih organa imali samo predsjednika.

Razlike u organizacionoj strukturi NOO javljaju se zbog toga što nije bilo nikakvih propisa. Odbori su formirani i organizaciono postavljeni onako kako se u pojedinom kraju smatralo da treba da budu i kako će najlakše da odgovore postavljenim zadacima. Međutim, te razlike nisu imale odraza na cilj i zadatke NOO koji su bili isti na čitavom području.

Narodnooslobodilački odbori su vlast čitavog naroda koja služi narodnooslobodilačkoj borbi i štiti stanovništvo od okupatora i domaćih izdajnika koji su se stavili u službu okupatora bez razlike na nacio-

⁴⁸⁾ Rasim Hurem, isto, str. 117.

⁴⁹⁾ Rodoljub Čolaković — *Zapisi*, III, str. 58. »Svjetlost«, »Prosveta«, Beograd i »Kultura«, Beograd.

⁵⁰⁾ Stevo Popović — *Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO u istočnoj Bosni u toku NO rata* — *Godišnjak Društva istoričara BiH*, god. III, Sarajevo 1951, str. 181.

⁵¹⁾ Sjećanja Mašana Đokića, dokumenat kod autora.

⁵²⁾ Sjećanja Mašana Đokića i Miloša Škorića, prvoboraca ovoga kraja, dokumenti kod autora.

⁵³⁾ Isto.

⁵⁴⁾ Stevo Popović — *Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO-a u istočnoj Bosni u toku NO rata* — *Godišnjak društva istoričara BiH*, god. III, Sarajevo 1951, str. 181.

⁵⁵⁾ Sjećanje Mašana Đokića i Miloša Škorića — *Dokumenat kod autora*.

⁵⁶⁾ Isto.

nalnu, vjersku i drugu pripadnost. Narodnooslobodilački odbori su izrasli iz želje naroda da već jednom dođe do svoje vlasti koja će uistinu biti narodna i koja će štiti njegove interese.

Uloga opštinskih i sreskih NOO bila je mnogostruka i odgovorna. Oni su predstavljali vezu između vojske i stanovništva. Njihovim radom se dopunjavala i prenosila politička afirmacija pokreta, oni su bili faktori za prenošenje ideja, jedinstva i sl. na mase, a ukazivali su i na karakter i težnje revolucije.

Iz analize arhivske građe se vidi da se odbori bave poslovima oko snabdijevanja vojske hranom, odjećom i obučom, snabdijevanjem nezbrinutih porodica boraca, da organizuju razvoj privrednog života, trgovine i saobraćaja, da se brinu o obezbjeđenju reda i mira u pozadini, da vode borbu protiv svih pojava pljačke, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone, da rade na organizovanju cijelog naroda da bi se borcima na frontu obezbijedilo sve što je potrebno. Ti zadaci su proizlazili iz svakodnevne prakse i potrebe borbe. Izvršavajući ih, NOO su doprinosili da se, kao osnovna garancija pobjede učvrsti veza između fronta i pozadine, veza između naroda i njegovih boraca.

Širenjem slobodne teritorije u istočnoj Bosni širila se i mreža NOO-a. Stvaranjem velike mreže odbora, ukazala se potreba za ujedinjavanjem njihovog djelovanja i rada. Da bi se to postiglo, pojedina oblasna rukovodstva preduzela su u tom pravcu određene mjere. Tako je štab sarajevske oblasti, 15. septembra 1941. godine, izdao Uputstva za organizovanje i saradnju vojnoteritorijalnih organa i organa narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji,⁵⁷⁾ kojim precizira zadatke i uređuje odnose vojnoteritorijalnih organa i organa vlasti. Uputstvom je predviđeno da odbori imaju plenum i da plenum opštinskog (sreskog) odbora bira vijeće koje provodi njegove odluke. Istina, prvorazrednu ulogu, prema ovom Uputstvu, dobiva komandant opštine (sreza). Funkcija komandanta opštine (sreza) odgovara funkciji predsjednika opštinskog (sreskog) NOO-a. Prema ovom Uputstvu, komandant opštine (sreza) treba da se brine o bezbjednosti, redu i miru u pozadini, da obezbjeđuje snabdijevanje vojske, da preko NOO ili povjerenika obezbjedi što hitnije obavljanje poljoprivrednih radova, preko NOO organizuje kulturnoprosvjetni rad u selima (varošima) da obavještava sela o narodnoj borbi partizana i događajima u zemlji i inostranstvu.

Komandant za svoje postupke odgovara narodu (opštinskom vijeću) i partizanskoj komandi. Povjerenici i članovi NOO odgovorni su komandantu i opštinskom vijeću, a komandant mjesta mora biti u stalnoj vezi s komandantom odreda i obavještavati ga o svim promjenama.

Ovo Uputstvo predstavlja prvi pisani akt na području istočne Bosne, kojim se pobliže preciziraju zadaci NOO-a i određuje njihova organizaciona struktura. Uputstvom je uvedena funkcija komandanta opštine (sreza) i funkcija komandanta mjesta. Komandant opštine je poistovećen sa predsjednikom opštinskog (sreskog) NOO-a. Ali, i pored toga što je tako postavljeno u Uputstvu, u praksi su te dvije funkcije bile odvojene i nisu morale biti u svakom slučaju sjedinjene u jednoj ličnosti. To potvrđuje i činjenica da su u pojedinim mjestima formirane

⁵⁷⁾ Zb. NOR, IV—1, 142/309—311.

komande mjesta (Knežina, Sokolovići, Kaljina itd.) gdje nije bilo formiranih opštinskih (sreskih) odbora.

Uputstvo je, pored manjkavosti i nedovoljne preciznosti, imalo veliki značaj za dalji razvoj organa narodne vlasti ne samo u sarajevskoj oblasti nego i šire. Ono je u velikoj mjeri doprinijelo da se lakše sagledaju zadaci koji su stajali pred opštinskim (sreskim) odborima i komandama mjesta, odnosno partizanskim odredima. U tom dijelu je Uputstvo bilo daleko trajnije nego u dijelu koje reguliše organizacionu strukturu organa vlasti, jer u organizacionoj strukturi vlasti nije došlo do nekih promjena. Što je naročito važno napomenuti jeste činjenica da se u njemu jasno ističe odgovornost predstavnika nove vlasti, iako je ta odgovornost izražena kako prema narodu (opštinskom vijeću), tako i prema partizanskoj komandi. To govori da se još uvijek jako naglašava vojna vlast. Ali to je i razumljivo s obzirom na to da su partizanski odredi najveća snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Interesantno je to što se Uputstvom omogućava i dalje postojanje povjerenika u pojedinim selima, mjestima i sl. Štab je pisao Uputstvo na osnovu prakse koja je već postojala u ovoj oblasti i nije išao za tim da tu praksu mijenja, tj. nije se odlučio za jedinstvene organe nove narodne vlasti.

Razlika u organizacionoj strukturi organa narodne vlasti i nedovoljno jasni njeni zadaci osjećali su se u to vrijeme na području slobodne teritorije širom naše zemlje. Uočavajući taj problem, CK KPJ i Vrhovni štab NO POJ na savjetovanju u Stolicama, pored ostalih pitanja koja su razmatrana, dosta vremena posvećuju i pitanjima osnivanja, rada i djelovanja novih organa vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na savjetovanju su raščišćena i mnoga nejasna pitanja i zauzeti su jedinstveni stavovi.

Poslije savjetovanja u Stolicama Edvard Kardelj piše članak pod naslovom: **Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti**, objavljen u »Borbi«, koja je štampana 19. oktobra 1941. godine u Užicu.⁵⁸) Ovaj članak predstavlja prva pisana uputstva o formiranju i zadacima organa narodne vlasti na području Jugoslavije u toku NOB-e. U njemu je jasno istaknuto da novi organi narodne vlasti treba da budu narodnooslobodilački odbori. Naglašeno je da odbore bira slobodno i neposredno sam narod, jer su na taj način oni u stanju da rade zajedno s njime i uz njegovo povjerenje. Narodnooslobodilačkim odborima su date sve funkcije vlasti na datom području, sem onih koje su u ratno doba u kompetenciji vojne uprave.

Dužnost narodnooslobodilačkih odbora, prema ovom Uputstvu, je da: organizuju aktivnost cijelog naroda kako bi se borcima na frontu obezbijedilo sve što je potrebno; obezbijede rad u pozadini, da ga održavaju uz pomoć svojih narodnih straža i da vode borbu protiv svih pojava pljačke, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone itd.; organizuju snabdijevanje i ishranu, a naročito siromašnih slojeva i nezbrinutih porodica naših boraca; organizuju što pravilniji razvoj privrednog života, trgovine, saobraćaja u interesu fronta i čitavog naroda,

⁵⁸) Istorijiski arhiv KPJ, tom I, knjiga I, Beograd 1949, str. 18.

i svim svojim sredstvima učvršćuju vezu fronta i pozadine, vezu cijelog naroda s njegovim borbama, kao osnovnu garanciju pobjede.

Ali, s obzirom na slabe komunikacije u to vrijeme, ova uputstva nisu mogla brzo stići u sve krajeve naše zemlje, pa ni u sve oblasti istočne Bosne. Upravo zato i nisu imala neposrednog uticaja na formiranje organa vlasti na čitavom području istočne Bosne.

Da bi se u Bosni i Hercegovini proveli stavovi zauzeti na savjetovanju u Stolicama a kasnije precizirani u pomenutom članku Edvarda Kardelja i da bi se propisi oko formiranja organa vlasti što više ujednačili, da bi se istakli zadaci koje pred organe narodne vlasti postavlja revolucija, Svetozar Vukmanović-Tempo, delegat CK KPJ pri PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, novembra mjeseca 1941. godine, piše pismo svim okružnim komitetima KPJ u BiH u kome im određuje konkretne zadatke na formiranju organa vlasti.⁵⁹⁾ Pismom se postavlja nekoliko osnovnih principa, i to:

Prvo, da se unište svi do tada postojeći organi vlasti, što znači da se unište i organi vlasti stare Jugoslavije, organi okupatorske vlasti, te organi vlasti NDH.

Drugo, uspostavljaju se narodnooslobodilački odbori kao jedini predstavnici građanske vlasti. Ovo podrazumijeva da više nisu mogla postojati narodna vijeća, ekonomski odbori, povjerenici i sl. kako su se u početku formirali na raznim područjima.

Treće, odbori se biraju. U izboru odbornika učestvuju svi slojevi naroda, seljaci, radnici, poštena inteligencija.

Četvrto, NOO su organi vlasti. Oni nisu nikakva komisija niti pomoćni organi vojske. Ovim je stvorena jasna koncepcija o tome da nova vlast treba da postoji i da treba da egzistira u formi NOO-a.

Peto, dužnost narodnooslobodilačkih odbora je da obezbjeđuju ličnu i imovinsku sigurnost stanovništva, da mobilišu sve narodne snage za jedan jedini cilj: rat protiv okupatora. U tom pravcu zadaci narodnooslobodilačkih odbora su da se posvete mobilizaciji ljudstva za vojsku, da prikupljaju ratnu i drugu opremu za vojsku i sl. Pored toga, odborima je stavljeno u zadatak da mobilišu radnu snagu za privredne poslove, kao što su: žetva, branje kukuruza, organizacija sjetve, popravljanje mostova, puteva, uspostavljanje veza između pojedinih mjesta i vojske itd. Njima je stavljeno u dužnost da otvaraju radionice potrebne vojsci i stanovništvu. Naročito se potencira organizovanje radionica za izradu odjeće, obuće i drugih predmeta potrebnih vojsci, jer partizanski odredi nisu imali svoje magacine odakle bi se mogli snabdijevati. Da bi se odgovorilo tom zadatku, trebalo je angažovati omladinu po selima da plete čarape, džempere, rukavice, šalove i dr. te da pravi obuću za vojsku.

Šesto, odbori, pored funkcija organa vlasti na oslobođenoj teritoriji, imaju ulogu društveno-političkih organizacija. Politički rad u pozadini stavlja se u dužnost odbora, jer će oni samo intenzivnim političkim radom moći uspjeti da mobilišu sve narodne snage i da ih stave u službu naroda, tj. narodne borbe. Odbori moraju da budu nosioci toga rada. Oni moraju da razvijaju duh požrtvovanja, odanosti i odricanja.

⁵⁹⁾ Arhiv SKBiH, III/1, str. 135.

U pismu se posebno ukazuje na potrebu usmjeravanja političkog rada prema muslimanskim masama, kako bi se one više uključile u narodno-oslobodilačku borbu, jer je to borba i za njihovu budućnost.

Sedmo, da se odmah formiraju sudovi kao organi jedinstvene vlasti radnog naroda. Njima se stavlja u zadatak da sude svim onima koji čine zločine protiv naroda i tako pomognu borbi protiv bezvlašća i samovolje u pozadini.

Osmo, u svim sreskim i drugim većim mjestima formirati komande mjesta, koje treba da predstavljaju vojnu vlast. Pod njihovu kontrolu su stavljene sve oružane snage sa njihovog područja koje nisu bile direktno vezane za štabove odreda. Komandant mjesta je imao zadatak da kontroliše sva vojna skladišta, transport i sve drugo što je neposredno služilo vojnoj sili.

Deveto, uvedena je služba kojoj je zadatak da se bori protiv špijuna i sabotaze. To je začetak uvođenja obavještajne službe, kao specijalne organizacije narodnooslobodilačke borbe. Taj zadatak se stavlja u dužnost komandanta mjesta, kao jedan od njegovih najvažnijih zadataka.

Deseto, komande mjesta su dužne da obezbjeđuju izvršavanje odluka koje donose organi vlasti, narodnooslobodilački odbori, sudovi i drugi.

Kako se iz izloženog može vidjeti, ovim pismom su data najvažnija uputstva o svim bitnim pitanjima za dalji razvoj organa vlasti. Važno je istaći da se pismom nalaže formiranje različitih organa koji će vršiti pojedine funkcije jedinstvene vlasti radnog naroda.

Poslije ovog pisma, partijska i vojna rukovodstva više se angažuju na poslovima oko formiranja NOO-a. To se naročito jasno vidi na području Majevice, Semberije i Ozrena, gdje se ranije na tom pitanju manje radilo. Isto tako jasno se vidi ujednačenost u pogledu formi organa vlasti. Nema više različitih naziva tih organa. U svim krajevima se formiraju NOO-i. Time je ukinuta i funkcija komandanta opštine (sreza) koja je bila uvedena uputstvom Štaba sarajevske oblasti, o kome je bilo naprijed riječi. Nadležnosti pojedinih organa jedinstvene vlasti radnog naroda su sada jasne, što se može vidjeti iz konkretnog rada pojedinih organa.

Da bismo uvidjeli značaj prvih NOO-a i ocijenili njihov doprinos borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, potrebno je sagledati njihovu aktivnost, odnosno analizirati sve ono čime su se oni bavili i kako su to rješavali.

Opštinski i sreski narodnooslobodilački odbori su se bavili normativnom djelatnošću, tj. regulisali su određene odnose koji su od značaja za razvoj narodnooslobodilačke borbe. Takva potreba nametala se utoliko prije, jer zakoni stare Jugoslavije nisu mogli biti primijenjeni na novostvorene društvene odnose, a građani moraju znati kako treba da se ponašaju u društvu. Zato su ovi narodnooslobodilački odbori donosili potrebne odluke i regulisali određena najznačajnija pitanja na svom području. Ilustracije radi navešćemo samo neke značajnije odluke koje mogu potvrditi prednju konstataciju. Opštinski NOO u Sokocu donosi odluku o regrutaciji svih mladića sposobnih za vojsku, te odluku

o formiranju narodnooslobodilačkog suda i izboru sudija.⁶⁰⁾ Sreski NOO u Rogatici donio je odluku kojom je zabranio samovolju pojedinaca, odluku o isplati pomoći penzionerima, odluku o opticaju novca, odluku o radu trgovačkih i ugostiteljskih radnji i sl.⁶¹⁾ Sreski NOO u Trnovu donio je odluku o elektrifikaciji mjesta Trnova, odluku o otvaranju škola i sl.⁶²⁾ Slične odluke su donosili i NOO-i u Vlasenici, Srebrenici, Bratuncu i drugi. Međutim, nema ni jedne sačuvane pisane odluke koju je donio neki od navedenih NOO-a. Ali se na osnovu drugih dokumenata koji su sačuvani i sjećanja pojedinih učesnika NOR-a može izvući zaključak da su takve odluke donošene. One često nisu bile ni pisane, nego su na sjednici donošeni zaključci da o određenom pitanju građani treba da se ponašaju tako, a ko prekrši utvrđeno pravilo, da će biti kažnjen. Tom prilikom je, isto tako, rečeno i kakva prava u konkretnom slučaju pripadaju pojedinim građanima i kakve su njihove dužnosti. Međutim, najčešće nije bilo propisanog postupka kako ostvariti materijalna prava koja su po odlukama pripadala pojedincima. No, sve to ne umanjuje njihov značaj. One su predstavljale izraz volje naroda, jer su ih donosili istinski narodni predstavnici, pa formalni nedostatak nije uticao ni na njihovo provođenje u život. Izvršavanje zadataka koje su postavljali narodnooslobodilački odbori bila je moralna i politička obaveza svih građana. Neizvršavanje tih obaveza predstavljalo je sabotazu i bježanje od poprišta borbe za oslobođenje. Upravo zbog toga gotovo da nije ni bilo onih koji se nisu pridržavali propisanih normi i obaveza koje su iz njih proizilazile.

Aktivnost NOO-a je ispoljena naročito u pružanju pomoći vojnim jedinicama — partizanskim odredima — u mobilizaciji ljudstva za borbu, organizovanju privrede i preduzimanju mjera za održavanje reda i mira u pozadini.

Pružanje pomoći vojnim jedinicama ogleda se u mobilizaciji svih sposobnih ljudi za vojsku. Ovaj zadatak izvršavan je u raznim formama. Mobilizacija ljudstva je bila postavljena na dobrovoljnoj bazi. Izuzetak čini Romanija, gdje je opštinski NOO u Sokocu zajedno s Komandom mjesta donio odluku o regrutaciji mladića onih godišta koja nisu služila vojsku,⁶³⁾ a još nisu stupili u partizanske redove, iako su prispjeli za regrutaciju. Cilj ove regrutacije je bio da se odabere sposobno ljudstvo za vojsku. Organi vlasti na Romaniji odmah po svom osnivanju preuzimaju vlast u pozadini, pa i mobilizaciju ljudstva. Međutim, na drugim područjima taj zadatak, manje ili više, partizanski odredi zadržavaju za sebe i oni rade na prikupljanju boraca.

Na poslovima snabdijevanja vojske hranom, odjećom i obućom narodnooslobodilački odbori su bili najviše angažovani na čitavom području istočne Bosne. U svim odborima su bili zaduženi pojedini odborici koji bi se prije svega bavili samo tim zadacima. Opštinski NOO u Sokocu je imao komisiju koja se bavila tim poslom. Komisijom je ru-

⁶⁰⁾ Grujo Novaković, **Formiranje prvih narodnih odbora na Romaniji**, Četrdeset godina, knjiga 7, str. 37.

⁶¹⁾ Sjećanje Mašana Đokića — dokumenat kod autora.

⁶²⁾ Rodoljub Čolaković — **Zapisi**, knjiga III, str. 58 »Svjetlost«, Sarajevo, »Prosveta« Beograd i »Kultura«, Beograd.

⁶³⁾ Grujo Novaković, Isto, str. 36.

kovodio član izvršnog odbora zadužen za poslove snabdijevanja vojske. Na Ozrenu je bio formiran »Ekonomski odbor« da se bavi ovim zadatkom.⁶⁴⁾ U Semberiji i Majevidi su ove poslove obavljali i pojedini aktivisti, jer nije bilo odbora u svim selima.⁶⁵⁾ Odbori su po selima i drugim oslobođenim i neoslobođenim mjestima organizovali sakupljanje hrane, odjeće i obuće, te drugih artikala potrebnih za vojsku i vojne bolnice.

NOO su, s obzirom na to da oružana sila narodnooslobodilačkog pokreta nije imala svoje magacine i rezervu hrane, prišli prikupljanju prehrambenih artikala ne samo za dnevne nego i višemjesečne potrebe. Tako su odbori u Semberiji preduzeli akciju na izvlačenju hrane u Majevidu.⁶⁶⁾ Oni su to činili pod vrlo teškim uslovima, jer je sve glavne komunikacije u Semberiji držao okupator. Ako se tome doda i smetnja koju su činili četnici, onda se može pretpostaviti sa koliko napora su morali raditi odbori. Narodnooslobodilački odbor u Srebrenici je sakupljao hranu i slao je na pojedine frontove: na Romaniju i Birač, prema Kladrju i u druge krajeve. Ovu hranu su prevozili seljaci iz okoline Srebrenice. Tako požrtvovanim radom ovih, a i drugih narodnooslobodilačkih odbora, partizanski odredi su redovno snabdijevani relativno dovoljnim količinama hrane. To su odbori mogli postići zahvaljujući velikom odzivu naroda na čitavoj oslobođenoj, a vrlo često i na neoslobođenoj teritoriji. Sve te, a i druge, mjere koje su preduzimane omogućile su da snabdijevanje odreda bude prilično redovno i ravnomjerno.

Pored hrane, odjeće i obuće bilo je nužno snabdijevati vojsku oružjem i municijom, jer ono što se otimalo od neprijatelja nije bilo dovoljno zbog velikog priliva boraca u partizanske redove. Da bi te probleme rješavali na duži rok, NOO-i su preduzimali niz mjera na organizaciji privrede na oslobođenom području. Istina, na oslobođenom području u istočnoj Bosni nije bilo industrije. Naime, industrijski centri: Tuzla, Doboj, Zenica, Vareš i drugi, nisu bili oslobođeni. U oslobođenim mjestima su postojale manje pilane i manje ili veće zanatske radionice, od kojih u tim uslovima nije moglo biti neke veće koristi u pogledu jačanja ekonomske baze NOP-a. Ali, sve te radionice su bile vrlo korisne za razvoj NOP-a kad je u njima rad bio dobro organizovan.

Narodnooslobodilački odbori su formirali ili su pokrenuli u rad više zanatskih radionica potrebnih partizanskim jedinicama i stanovništvu. Tako opštinski NOO u Sokocu formira radionicu za izradu bombi, za opravku pušaka i drugog oružja, kovačko-kolarsku, limarsku, obučarsku i krojačku radionicu, radionicu za izradu sira i drugih mliječnih proizvoda, klaonicu i sušionicu mesa, dvije pekarske radionice, donosi odluku da se pusti u pogon parni mlin i da počnu raditi svi mlinovi potočari bez obzira na vlasništvo.⁶⁷⁾ Opštinski NOO u Trnovu osniva puškarsku, kovačku, stolarsku, obučarsku, krojačku, pekarsku i mesar-

⁶⁴⁾ Izvještaj Staba ozrenskog NOP odreda od 15. avgusta 1941. Arhiv SKBiH, III/1, str. 58.

⁶⁵⁾ Slavko Mićanović — S Majevice i Semberije, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1961, str. 84.

⁶⁶⁾ Stevo Popović, Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju NOO u istočnoj Bosni u toku NO rata, Godišnjak društva istoričara BiH III/1951, str. 183.

⁶⁷⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 271.

sku radionicu.⁶⁸⁾ Opštinski NOO u Šekovićima organizuje kovačku, krojačku, opančarsku, pekarsku, mesarsku i samardžijsku radionicu.⁶⁹⁾ Opštinski NOO u Milićima organizuje radionice za pečenje hljeba u Drinjači.⁷⁰⁾ U Srednjem se formira radionica za izradu ručnih granata, radionica za izradu petokrakih zvijezda za potrebe Romanijskog i odreda »Zvijezda«.⁷¹⁾ Narodnooslobodilački odbor u Rogatici organizuje auto-mehaničarsku, kovačku, pekarsku, kolarsku, krojačku i obučarsku radionicu.⁷²⁾ Pored toga, ovaj odbor obnavlja rad električne centrale u Mesićima i ergele u Borikama.⁷³⁾ Iako ne raspolažemo potpunim podacima, može se, na osnovu analize rada i poslovanja odbora, doći do zaključka da su i drugi odbori, manje-više, osnivali slične radionice.

Naročito veliki značaj su imale radionice za izradu bombi i opravku oružja koje su radile na Romaniji, Trnovu i Srednjem. U radionicama su bombe izrađivane od vodovodnih i drugih cijevi, a punjene su dinamitom. Sve su one imale dobro dještvo i pokazale su se korisnim u borbama. Njih su radili stručni radnici. Na Romaniji je, na primjer, bilo nekoliko stručnih radnika iz fabrike »Vistad« iz Višegrada koji su došli u Romanijski partizanski odred⁷⁴⁾ dok su u Srednjem radili radnici koji su došli iz Sarajeva, Vareša i drugih industrijskih mjesta.⁷⁵⁾

Intenzivnim radom većine od ovih radionica stvoreni su uslovi da se borci redovitije snabdjevaju hranom, odjećom i obućom, da imaju bolje naoružanje i sl., što je bilo važno za borbu, naročito u predstojećem zimskom periodu, za koji se trebalo pripremiti i obezbijediti određene količine za rezervu.

Odbori su preduzeli mjere i na otvaranju niza trgovačkih i ugostiteljskih radnji. Sve trgovačke radnje, koje su prije rata postojale, a njihovi vlasnici se nisu stavili u službu okupatora, bile su otvorene. Ali, o redovnoj trgovini i razmjeni dobara između grada i sela nije moglo biti ni govora. Ono što je bilo robe po dućanima i što je nabavljeno bilo je tako malo da ni izdaleka nije moglo podmiriti potrebe vojske i stanovništva. Naročito je bio problem oko nabavke soli, petroleja i drugih industrijskih proizvoda koji su bili neophodni. Da bi se ti problemi ublažili, od strane NOO su preduzimane raznovrsne mjere. Na Majeveci su, na primjer, odbori organizovali dovoz slane vode iz Humanja u Vakuf, gdje je prekuvavana u kazanima za pekmez i na taj način se dobijalo dnevno oko 50 kg soli.⁷⁶⁾ Organizovane su i pijace po oslobođenim mjestima na kojima su seljaci donosili svoje proizvode i prodavali gradskom stanovništvu. Takve pijace su radile u Vlasenici, Rogatici, Srebrenici, Bratuncu i nekim drugim mjestima. Ugostiteljskih objekata je bilo nešto više i bili su bolje snabdjeveni alkoholnim pićem. Pored kafana, NOO su formirali na određenim mjestima i prostorije za odmor i opora-

⁶⁸⁾ Slobodan Kezunović, isto, str. 532.

⁶⁹⁾ Brana Savić, isto, str. 88.

⁷⁰⁾ Rodoljub Čolaković, **Zapisi I**, »Prosveta«, Beograd 1956, str. 306.

⁷¹⁾ IRPS, MG, 9670, str. 15.

⁷²⁾ Sjećanje Mašana Đokića, dokumenat kod autora.

⁷³⁾ Isto.

⁷⁴⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 271.

⁷⁵⁾ IRPS, MG, 9670, str. 15.

⁷⁶⁾ Stevo Popović — **Majevički partizani**, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 124.

vak boraca iz jedinica partizanskih odreda. Stvorene su i prolazne kuhinje za borce, kurire, pozadinske radnike i sl. koji su se nalazili na određenom području, odnosno koji su nailazili iz jedinica noseći poštu za štabove, PK KPJ ili okružne komitete KPJ. Takvi smještaji su bili dobro opremljeni na Romaniji u prostorijama kasarne u Podromaniji.⁷⁷⁾ Slično je bilo u Drinjači, Vukosavcima, Vlasenici, Rogatici i nekim drugim mjestima.

Kao najvažniji zadatak svih NOO-a bio je preduzimanje mjera za obradu poljoprivrednih imanja. S obzirom na godišnje doba, trebalo je obaviti žetvu, vršidbu i sakupiti druge plodove, a zatim organizovati oranje i sjetvu. Zahvaljujući dobroj organizaciji posla, poljoprivredni radovi su dobro i na vrijeme obavljani na čitavom području istočne Bosne.⁷⁸⁾ To je doprinijelo da se stvore zalihe hrane za vojsku i stanovništvo.

Kulturno-prosvjetna djelatnost NOO-a na području istočne Bosne ima velik značaj. Istina, na tom polju rada je bilo mnogo poteškoća. Odbori su pokušavali da svoju aktivnost usmjere na otvaranje škola u svim oslobođenim mjestima. Međutim, upravo na tim poslovima nije bilo nekih velikih uspjeha. Na oslobođenoj teritoriji na Romaniji, na primjer, na kojoj je prije rata radilo više od deset osnovnih škola u toku 1941. godine obnovljen je rad samo u jednoj, i to u Sokocu. U drugim školama rad nije mogao početi, jer nije bilo učitelja, udžbenika i drugog školskog pribora. Po oslobođenju Rogatice, jedan broj škola je odmah počeo s radom. To je bilo moguće s obzirom na to što su škole već radile u momentu oslobođenja samog mjesta. Škole su radile u Vlasenici, Srebrenici, Bratuncu⁷⁹⁾ i nekim drugim mjestima gdje su se mogli obezbijediti osnovni uslovi. Ali, treba istaći da se daleko više učinilo na otvaranju tečajeva na kojima je omladina učila da čita i piše, što je bilo vrlo važno, s obzirom na to da je u ovim krajevima bilo mnogo nepismenih. Ovi tečajevi su radili gotovo u svim selima na Majevici.⁸⁰⁾

Narodnooslobodilački odbori u zajednici sa partijskim rukovodstvima organizuju otvaranje kulturnih domova koji su služili za okupljanje naroda, naročito omladine. Takvi domovi su osnovani u Bjelosavljevićima, na Romaniji,⁸¹⁾ Loparama,⁸²⁾ Rogatici⁸³⁾ i Srednjem.⁸⁴⁾ U njima se odvijao idejno-politički i kulturno-zabavni život. Idejno-politički rad se odvijao putem predavanja, konferencija i drugih oblika djelovanja. Svi su domovi imali manje štamparije, odnosno tehniku za štampanje radio vijesti, ponekad i brošura i sl. Ova tehnika je omogućila da se svakodnevno umnožavaju vijesti i dostavljaju vojnim jedinicama i rasturaju po selima. Na taj način su vojnici i stanovništvo bili dosta

⁷⁷⁾ Drago Borovčanin — Isto, str. 272.

⁷⁸⁾ IRPS 9699, str. 7 i br. 9711, str. 15 i 16 te rad Brane Savića — **Prvi NOO u Birču — Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne**, Beograd 1961, knjiga V, strana 86.

⁷⁹⁾ Brana Savić, isto, str. 87.

⁸⁰⁾ Stevo Popović, **Majevički partizani**, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 224.

⁸¹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 273.

⁸²⁾ Stevo Popović, **Majevički partizani**, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 222.

⁸³⁾ Rasim Hurem, isto, str. 118.

⁸⁴⁾ V. I. I., MG, br. reg. 1—2, k. 1997, str. 28.

redovno upoznavani sa političkom situacijom u svijetu i uspjesima partizanskih jedinica.⁸⁵⁾

I druge aktivnosti nisu izostajale. Narodnooslobodilački odbori su organizovali niz kulturno-prosvjetnih i političkih manifestacija. U selima su organizovane priredbe, sijela i drugi oblici zabave za omladinu i stanovništvo. Na priredbama se izvodio program od nekoliko borbenih pjesama i recitacija, rekla bi se po neka riječ o ciljevima NOB-e, i poslije bi se nastavilo narodno veselje. Po prvi put se slobodno proslavljala i godišnjica oktobarske socijalističke revolucije. Ova proslava organizovana je u Loparama, Priboju, Zlom Selu na Majevidi⁸⁶⁾ u Vlasenici⁸⁷⁾ i Rogatici.⁸⁸⁾ Za ove proslave pisani su referati i spremni prigodni programi. Godišnjica oktobarske revolucije je obilježena i u drugim oslobođenim krajevima, iako sa skromnijim programom. No, to je bila vrlo značajna aktivnost. U mnogim opštinama i seoskim mjestima su postojale i manje biblioteke. One su se naročito osjećale u mjestima u kojima su bili otvoreni partijski domovi, jer su oni imali i svoje čitaonice, što je omogućavalo da se okupi omladina i čita knjige, štampu i druge publikacije.

Za sve naprijed izložene poslove zaduživani su pojedini odbornici opštinskih NOO-a. Oni su bili zaduženi da o određenim pitanjima održavaju konferencije sa građanima, da rasturaju štampu, dnevne vijesti, da organizuju čitalačke časove i da se taj materijal čita, da organizuju analfabetske tečajeve i sve druge poslove iz ove oblasti djelatnosti. Prema tome, može se doći do zaključka da odbornici nisu bili samo predstavnici vlasti. Oni su u isto vrijeme bili i politički predstavnici, jer su objašnjavali značaj i ciljeve borbe, borili se protiv četničkih nereda i samovolje i sl. Oni su bili i mobilizatori narodnih masa za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Oni su se upravo tako i razvijali u prave organe narodne vlasti. Takav rad NOO-a, dao je dobre rezultate, jer je u partizanske odrede iz dana u dan dolazio sve veći broj boraca.

Organizacija i održavanje reda u pozadini bio je jedan od značajnih zadataka NOO-a. Odbori su naročito imali mnogo posla oko zbrinjavanja i zaštite porodica čiji su domovi pogorjeli, te oko porodica koje su izbjegle sa područja u neposrednoj blizini fronta i gdje su vođene borbe, i partizanskih porodica koje su morale izbjeci sa teritorije koja nije bila oslobođena, pa im je prijetila opasnost od neprijatelja. Pored toga, u mnogim krajevima odbori su morali preduzeti posebne mjere na zaštiti muslimanskog stanovništva od samovolje četnika koji su se pojavljivali na ovom području i vršili pljačku i nasilja nad nedužnim ženama i djecom. Na ovim poslovima NOO-i su postigli zapažene rezultate. Sve porodice su bile smještene i obezbijeđene sa ishranom prema uslovima i mogućnostima. Narodnooslobodilački odbori su uspjeli da na najvećem dijelu područja obezbijede potpun red i mir u pozadini za čitavo vrijeme njihovog rada. Sve one koji su stanovništvo jedne narodnosti ili vjeroispovijesti podsticali na borbu protiv stanovništva druge

⁸⁵⁾ Rodoljub Čolaković, **Zapisi I**, »Prosveta«, Beograd 1956, str. 345.

⁸⁶⁾ Stevo Popović, **Majevički partizani**, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 163.

⁸⁷⁾ IRPS, MG, j/24.

⁸⁸⁾ Sjećanja Mašana Đokića, kod autora.

narodnosti ili vjeroispovijesti, pa i samo pozivanje u takvu borbu, organi vlasti su strogo kažnjavali.

Jedna od posebnih dužnosti NOO-a je bila organizacija, smještaj i snabdijevanje potrebnim artiklima partizanskih bolnica. Bolnice su bile osnovane na svim područjima na kojima su postojali partizanski odredi. One su formirane odmah u početku narodnog ustanka, jer su se ranjenici morali liječiti. Prva bolnica na Romaniji bila je smještena u selu Podbukovači, da bi se kasnije prenijela u selo Bijele Vode i na kraju u Han Pijesak u bivši dvorac kralja Aleksandra.⁸⁹⁾ Pored ove bolnice, kasnije je otpočela s radom i bolnica u Rogatici.⁹⁰⁾ Bolnica Majevičkog partizanskog odreda je bila smještena u selu Vukosavcima,⁹¹⁾ a bolnica Ozrenskog partizanskog odreda u selu Brezicima.⁹²⁾ Bolnica Jahorinskog partizanskog odreda je smještena u Trnovu, a imala je svoje prihvatne stanice u selu Kijevu i Borijama.⁹³⁾ I Birčanski partizanski odred je imao svoje bolnice koje su bile smještene u Vlasenici, Drinjači i Šekovićima.⁹⁴⁾ Na području partizanskog odreda »Zvijezda« osnovano je više bolnica koje su smještene u selima: Srednje, Okruglica, Visojevica i Sabanci.⁹⁵⁾ Sve su bolnice bile, manje ili više, dobro smještene. Međutim, njihova opremljenost je bila različita. Najčešće je bila slaba. Nedostajalo je lijekova, zavoja, instrumenata i drugog, što je neophodno za uspješno liječenje ranjenika. Poseban problem je bio nedostatak ljekara. Ljekare su imale bolnice u Rogatici i Vukosavcima. U bolnici na Romaniji i u Trnovu radili su studenti medicine, dok druge bolnice nisu imale ljekara. Treba naglasiti da su ljekari bili uglavnom opšte prakse, pa se osjećala potreba za hirurzima. Bolnice su snabdijevane lijekovima iz Sarajeva, Tuzle, Gračanice, Zavidovića, Doboja, Maglaja i drugih gradova. U posljednje vrijeme bolnica na Romaniji, kao i ona na području Birčanskog partizanskog odreda, dobivale su pomoć od Sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba iz Užica. Pa i pored niza problema koji su postojali, liječenje ranjenika, kao i drugih bolesnika, organizovano je i vođeno dobro, zahvaljujući izvanrednom zalaganju bolničkog osoblja.

Najveći zadatak NOO-a bio je da bolnice snabdiju potrebnim prehrambenim artiklima, posteljinom i sl. Oni su ovaj zadatak dobro obavili. Narod je za bolnice davao sve čim je raspolagao: hljeb, mlijeko, mliječne proizvode, mast, jaja, med, voće i drugo. Pored toga, davao je platno za zavoje, odjeću i obuću.⁹⁶⁾ Dobro je bila smještena, opremljena i snabdjevena bolnica Romanijskog partizanskog odreda i, kako kaže Rodoljub Čolaković, bila je to »sigurno naša najbolja ustanička bolnica«.⁹⁷⁾

⁸⁹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 272.

⁹⁰⁾ Rasim Hurem, isto, str. 118.

⁹¹⁾ Stevo Popović, *Majevički partizani*, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 229.

⁹²⁾ Todor Vujasinović, *Ozrenski partizanski odred*, »Svjetlost«, Sarajevo 1950, str. 119 i 120.

⁹³⁾ Slobodan Kezunović, isto, str. 532.

⁹⁴⁾ Rodoljub Čolaković, *Zapisi I*, »Prosveta«, 1956, str. 305.

⁹⁵⁾ V. I. I., MG, reg. br. 1—2, K-1997, str. 28.

⁹⁶⁾ Zb. NOR, IV/1, br. 220/476 i Todor Vujasinović, *Ozrenski partizanski odred*, »Svjetlost«, Sarajevo 1950, str. 119—120.

⁹⁷⁾ Rodoljub Čolaković, *Zapisi I*, »Prosveta« 1956, str. 554.

Sve partizanske bolnice su prema svojim mogućnostima pružale ljekarsku pomoć stanovništvu na području na kome su radile, što je imalo velikog pozitivnog odraza, jer je stanovništvo steklo povjerenje u narodne borce i njihove institucije i smatralo ih zajedničkim, što su u stvari i bile.

Vojno-pozadinski organi vlasti

Pored narodnooslobodilačkih odbora, u svim oslobođenim opštinskim, sreskim i drugim većim mjestima pristupalo se formiranju komandi mjesta. Tako su komande mjesta postojale u svim mjestima u kojima su postojali NOO-i. Komande mjesta su postojale i tamo gdje nije bilo narodnooslobodilačkih odbora (Knežina, Sokolovići, Kaljina, Rakova Noga, Okruglica na Romaniji,⁹⁸) Stjenice,⁹⁹) zatim u Rudom.¹⁰⁰) Komande mjesta su najčešće formirane ranije nego što su formirani NOO-i i drugi organi vlasti. One su formirane odmah poslije oslobođenja nekog mjesta i u prvo vrijeme su preuzimale cjelokupnu vlast u oslobođenim mjestima.

Osnovni zadaci komandi mjesta bili su da izvode mobilizaciju ljudstva za partizanske odrede i njihovo upućivanje u vojne jedinice. One obezbjeđuju stanovništvo na oslobođenoj teritoriji od neprijatelja, bave se snabdijevanjem vojnih jedinica hranom, odjećom i obučom. Njihov je zadatak da obezbjeđuju red i mir u pozadini, otkrivaju i hvataju špijune, izvršioce nedozvoljenih djela (krađa, pljačka i sl.), i obezbjeđuju provođenje odluka koje donose narodnooslobodilački odbori i narodnooslobodilački sudovi. Komande mjesta su vodile brigu o radu zanatskih radionica formiranih za potrebe vojske i obezbjeđivale su kompletan transport jedinicama partizanskih odreda.

Komande mjesta su bile vojnoteritorijalni organi narodne vlasti. One su u isto vrijeme bile i izvršno-policijski organi narodne vlasti u pozadini. Ali, pored tih osnovnih zadataka, komande mjesta su vršile i druge poslove iz djelokruga organa vlasti. Ilustracije radi navešćemo samo nekoliko primjera koji karakterišu rad ovih organa vlasti. Komanda mjesta u Rudom donosi saopštenje¹⁰¹) koje ima karakter propisa, normativnog akta. U njemu se, pored ostalog, kaže da »svaka akcija uperena na to da se stanovništvo jedne narodnosti ili vjeroispovijesti postakne na borbu protiv stanovništva druge narodnosti ili vjere pa i samo pozivanje na tu borbu, kažnjava se smrću i imovina se konfiskuje« i dalje: »...svako služenje okupatoru, ma u kom vidu bilo, kažnjava se smrću, a imovina se konfiskuje«, »zabranjuje se svaka trgovina sa okupatorom. Njemu se ne smije prodavati ni hrana niti kakve druge namirnice. Svaka roba koju neko proda ili uputi okupatoru biće konfiskovana bez naknade, a krivac će biti kažnjen« i »...zabranjuje se svako kretanje iz mjesta u mjesto bez objave koju izdaje ova komanda«. I Komanda mjesta u Prači izdaje jednu naredbu¹⁰²) o opticanju novca u

⁹⁸) Rodoljub Čolaković, *Zapisi I*, »Prosveta«, Beograd, 1956. i Drago Borovčanin, *Prvi organi narodne vlasti na Romaniji*, »Prilozi« 2, str. 279.

⁹⁹) Sjećanje Drage Karišika, dokumentat kod autora.

¹⁰⁰) Arhiv SKBiH III/1, str. 148.

¹⁰¹) Arhiv SKBiH III/1, str. 148.

¹⁰²) Zb. NOR, IV/2, 53/133.

kojoj se, pored ostalog, kaže da će se do daljeg naređenja u prometu nalaziti sve novčanice Srpske narodne banke i Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, kao i novčanice koje su u prometu na teritoriji hrvatske države i novčanice koje je okupator pustio u promet za vrijeme okupacije. Svi građani na području ove komande moraju u prometu primati navedene novčanice. »Ko se ogriješi o ovo naređenje biće najstrožije kažnjen«, kaže se dalje u naredbi. Ovi primjeri ukazuju na to da su komande mjesta vodile borbu protiv okupatora na specifičan način. Iako nema sačuvanih dokumenata o sličnoj djelatnosti drugih komandi mjesta, može se sa sigurnošću reći da su sve one imale istu ulogu. Razlika je samo u tome što su komande mjesta dolazile više do izražaja kao organi vlasti koji donose i određene propise tamo gdje nije bilo NOO-a.

Komande mjesta su imale manje vojne jedinice pod svojom komandom pomoću kojih su ostvarivale svoju funkciju čuvara reda i zaštitnika naroda na oslobođenoj teritoriji. Komande mjesta na području Romanije su imale, pored čete za održavanje reda u pozadini, i grupe boraca¹⁰³) koje su držale straže po selima i obezbjeđivale sela od iznenadnog prodora neprijatelja, od samovolje pojedinaca, pljačke i sl. Stražama je neposredno rukovodio predsjednik seoskog NOO-a. Ali su one bile i pod nadzorom komandanta komande mjesta kojoj su pripadale. Seoske straže nisu bile vojne jedinice, kao čete pri komandama mjesta, nego najčešće naoružani seljaci koji su ostali kod kuća radi obrade poljoprivrednih imanja. Komandi mjesta u Rudom je dužnost da pomaže NOO-e na svojoj teritoriji u vršenju njihove vlasti i da tu vlast obezbjeđuje oružanom silom partizanskih odreda.¹⁰⁴) Taj zadatak su imale i komande mjesta na drugim područjima istočne Bosne. Takva uloga komande mjesta je omogućila da predstavnički organi vlasti, NOO-i i narodnooslobodilački sudovi postignu dobre rezultate u vršenju svojih funkcija. Odluke koje su donosili narodnooslobodilački odbori i narodnooslobodilački sudovi bile su autoritativne i zbog toga što su zasnovane na oružanoj sili NOP-a. Upravo zbog toga su se tih odluka morali pridržavati i oni koji to ne bi činili da nije bilo autoriteta partizanskih boraca. Komande mjesta su obezbjeđivale javni red i mir, vršile zaštitu javnih objekata na oslobođenom području, hvatale dezertere, pljačkaše i sl.

Pravosudni organi narodne vlasti

Rušeći stare organe vlasti na oslobođenoj teritoriji, ukidani su i sudski organi stare buržoaske vlasti. I sudovi su se, kao i drugi državni organi, stavili u službu okupatora ili su se jednostavno raspali. No bez obzira na to šta je bilo sa njima, treba naglasiti da ih je narod osjećao tuđim i nije imao povjerenje u njih.

Kako je pravosuđe jedna od funkcija vlasti, to se uporedo sa formiranjem ovih organa vlasti na oslobođenoj teritoriji postavilo i pitanje organa koji će obavljati ovu funkciju. Tako se pravosudni organi javljaju sa pojavom prvih partizanskih grupa i odreda, odnosno sa oslobođenjem prvih mjesta i zarobljavanjem neprijateljskih vojnika i drugih

¹⁰³) Drago Borovčanin, isto, str. 261.

¹⁰⁴) Arhiv SRBiH III/1, str. 148, Saopštenje Komande mjesta Rudo.

saradnika okupatora. Ali se može konstatovati da razvoj pravosudnih organa nije na području cijele istočne Bosne otišao daleko. Naročito treba naglasiti da su u većini slučajeva funkciju pravosuđa vršili NOO-i neposredno.

Analizirajući razvoj ove funkcije narodne vlasti u toku 1941. godine, mogu se uočiti dvije faze. Prva faza počinje odmah u početku ustanka kad se obrazuju vojni sudovi. Tako je početkom avgusta, prilikom oslobođenja Šekovića, Birčanski odred formirao sud¹⁰⁵⁾ koji je sudio zarobljenim ustašama i žandarmima. Romanijski partizanski odred, po oslobođenju Sokoca, takođe formira vojni sud da sudi zarobljenim ustašama i žandarmima.¹⁰⁶⁾ Slični sudovi formirani su i u drugim prilikama. Druga faza razvoja sudova počinje u momentu kad se pristupa formiranju sudova kao stalnih organa jedinstvene vlasti radnog naroda. Organizaciona struktura sudova ni u ovoj fazi nije jedinstvena. Ali funkcija pravosuđa je, bez obzira na organizacionu strukturu, jedinstveno tretirana. Naime, NOO-i su, u stvari, imali u svojim rukama funkciju da sude. Razlika je u tome što su pojedini odbori funkciju pravosuđa obavljali neposredno, dok su drugi formirali posebne organe, narodnooslobodilačke sudove, da vrše tu funkciju.

Narodnooslobodilački sudovi kao posebni organi jedinstvene vlasti radnog naroda formirani su u Sokocu,¹⁰⁷⁾ Šekovićima,¹⁰⁸⁾ Rogatici,¹⁰⁹⁾ i u Trnovu.¹¹⁰⁾ Narodnooslobodilački odbor u Sokocu je formirao narodnooslobodilački sud na jednoj od prvih sjednica. Sud su sačinjavali borci Romanijskog partizanskog odreda i ugledni seljaci. U Šekovićima je sud formiran petog avgusta, odmah po oslobođenju samog mjesta.¹¹¹⁾ To je, u stvari, bio prvi organ vlasti na ovom području. Njega je birao narod da sudi zarobljenim ustašama i žandarmima. Sudovi u Rogatici i Trnovu formirani su po oslobođenju ovih mjesta u mjesecu novembru.¹¹²⁾ Na Majeveci i Ozrenu poslove pravosuđa obavljaju narodnooslobodilački odbori.¹¹³⁾

Zadatak narodnih sudova, pa prema tome i NOO-a gdje su oni neposredno vršili funkcije pravosuđa, bio je da sude za djela izdaje, špijunaže, pljačke, nasilja kao i da vode građanske sporove, bez obzira na mjesto gdje je počinjeno djelo i bez obzira na težinu djela, odnosno bez obzira na karakter spora. Ni stvarna ni mjesna nadležnost nije bila razgraničena. To je i normalno u uslovima kada je funkcija pravosuđa bila koncentrisana u rukama organa koji je bio jedini na određenoj oslobod-

¹⁰⁵⁾ Cvijetin Mijatović-Majo, **Prvi ustanički dani u istočnoj Bosni**, Četrdeset godina; knj. 5, str. 258.

¹⁰⁶⁾ IRPS, MF, 2/1—400.

¹⁰⁷⁾ Drago Borovčanin, isto, strana 275.

¹⁰⁸⁾ Miloš Zekić, **Četrdeset godina**, knj. 6, str. 66, Cvijetin Mijatović-Majo, **Prvi ustanički dani u istočnoj Bosni**, ista publikacija, knjiga 6, str. 258.

¹⁰⁹⁾ Rasim Hurem, isto, str. 117.

¹¹⁰⁾ IRPS, MF, 3/1—400.

¹¹¹⁾ Cvijetin Mijatović-Majo, isto, str. 2.

¹¹²⁾ V. I. I. br. 5017-2 i Rasim Hurem, isto, str. 117.

¹¹³⁾ Pogledati: Stevo Popović, **Majevički partizani**, »Svjetlost«, Sarajevo 1959, str. 124, Todor Vujašinović, **Ozrenski partizanski odred**, »Svjetlost«, Sarajevo 1950, str. 122 i IRPS, MF, dok. br. 9699, str. 7.

đenoj teritoriji, jer nisu bili formirani viši sudovi, a ni viši NOO, osim nekoliko izuzetaka.

U to vrijeme nije bilo nikakvih pisanih propisa o organizaciji, djelovanju i postupku narodnooslobodilačkih sudova. Istina, u pomenutom pismu Svetozara Vukmanovića-Tempa rečeno je da se formiraju prijeki sudovi u svim sreskim mjestima koji će se boriti protiv bezvlašća i samovolje u pozadini. Međutim, ni u tom pismu, a ni u drugim dokumentima, nema nikakvih uputstava koja bi pobliže određivala strukturu sudova i postupak pri utvrđivanju ko je izvršilac odnosno nedozvoljene radnje, odnosno kako se sastavlja sud i kako izriče presude. Pa i ako nije bilo pisanih propisa, niti su primjenjivani propisi stare Jugoslavije, u radu sudova, tamo gdje su oni postojali, primjenjivana su određena pravila koja su odgovarala revolucionarnoj savjesti i potrebama NOP-a. Tako su, uglavnom, primjenjivani principi: demokratičnosti pri izboru sudija, zbornost sudova, nezavisnost i javnost njihovog rada.¹¹⁴⁾

Princip demokratičnosti pri izboru sudija sastojao se u tome što su sve sudije bile birane. U Sokocu i Rogatici sudije su birali opštinski NOO-i, dok su u Šekovićima sudije birane na zboru naroda i boraca partizanskog odreda.¹¹⁵⁾ Čak i tamo gdje nije bilo sudova kao posebnih stalnih organa, gdje su te poslove obavljali odbori neposredno, izbor odbornika koji će suditi u svakom pojedinom slučaju bio je demokratičan, jer su se takve sudije birale od strane odbora, pa iako od slučaja do slučaja.

Princip zbornosti sastojao se u tome što su sudovi sudili u vijeću. Za svaki pojedini slučaj formirala su se sudska vijeća, bilo od sudija

¹¹⁴⁾ O tome nema sačuvanih originalnih dokumenata, ali se takav zaključak da nedvosmisleno izvući iz obavještenja štaba Romanijskog partizanskog odreda od 18. 9. 1941. godine, gdje se kaže da je održano suđenje špijunima i dezerterima naše narodnooslobodilačke borbe, te da je prvi put sudio narodnooslobodilački sud sastavljen od predstavnika štaba odreda i predstavnika naroda ovoga kraja. To se isto vidi i iz saopštenja Štaba romanijskog odreda od 28. 9. 1941. godine kojim obavještava da je narodnooslobodilački sud sudio 168-orici domobrana (Zbornik dokumenata NOR, tom IV/1. dokument 161 i 223). Isti zaključak se može izvući na osnovu zapisnika o saslušanju Julija Draženovića, jednog od okrivljenih na suđenju u Podromaniji, koji je, kad je došao kući, saslušan od ustaških vlasti u Sarajevu (NDH, MF 2/2-400) i poruč ostalog izjavio: »Kad smo se vratili u Sokolac našao sam oko 120 hrvatskih vojnika zarobljenih. Tu smo očekivali da nam se sudi. Tu smo bili pet dana zatvoreni i nakon toga je bilo suđenje. Izvedeni smo svi i civili i vojnici na dvorište i tu je počeo sud. Sud se je sastojao od šest ljudi, i to: 2 domaćina, dvojica častnika i to jedan partizan i jedan partizanski vojnik, komandant mjesta i zamjenik vođe partizana. Najprije je počeo suđenje vojsci, koja je išla sa Romanije. Deset vojnika koji su bili od samih svojih drugova vojnika izdati, da su palili žito i kuće, bili su osuđeni na smrt i s kolima odvedeni odavde. Samo streljanje ja nisam vidio. Od nas civila, koji su bili samnom u zatvoru, osuđeni su na smrt cestar Malešević, jedan seljak pravoslavni i jedan seljak musliman i jedan njihov vojnik - partizan. Mi ostali svi drugi bili smo zadržani s tom motivacijom, da ćemo biti pušteni svi kućama pri prvom njima pogodnoj situaciji. Mi smo tu zadržani na prisilnom radu. Stražarno bili smo sprovedeni do pojedinih kuća gdje smo vršili, kupili žito i druge poslove radili«. Iz tih dokumenata se vidi da su svi okrivljeni prethodno saslušani, da je sud proveo istragu i nakon vijećanja i utvrđivanja materijalne istine donio presudu.

¹¹⁵⁾ O tome vidi: Drago Borovčanin, **Prvi organi vlasti na Romaniji**, Prilozi br. 2 i Cvijetin Mijatović-Majo, **Prvi ustanički dani u istočnoj Bosni, Četrdeset godina**, knj. 5, str. 258.

tamo gdje su oni postojali ili odbornika, tamo gdje nije bilo posebnih sudova. Sudska vijeća su sastavljena prema težini učinjenog djela, odnosno zavisno od toga kakav je stav suda u pojedinim slučajevima. U nekim slučajevima je u vijeću bilo po tri, a u drugoj prilici po pet sudija. Sudsko vijeće u Sokocu je uvijek imalo po jednog pravnik i dva, odnosno četiri sudije izabranih iz reda građana i predstavnika partizanskog odreda.¹¹⁶⁾ O tom momentu je vođeno računa i u drugim prilikama kad je to bilo moguće. To govori da je u sastavu sudskih vijeća bio zastupljen i princip učešća porote pri suđenju. Takav način suđenja imao je veliku prednost. U uslovima kad nije bilo pisanih propisa, nego se sudilo na osnovu revolucionarnog uvjerenja sudija, omogućavalo je donošenje pravilnijih odluka, kako u pravnom, tako i u političkom smislu.

Princip nezavisnosti sudova ogleda se u nezavisnom donošenju odluka. Svi sudovi su donosili odluke na osnovu revolucionarne savjesti sudija, odnosno odbornika koji su vršili sudsku vlast, pridržavajući se potreba narodne borbe.

Sudovi su svoju funkciju suđenja vršili javno. Često su odluke donošene na zboru. A i kad se nije sudilo na zboru, suđenju je mogao prisustvovati svaki vojnik - partizan i građanin.¹¹⁷⁾ Javnost u radu sudova omogućavala je neposrednu kontrolu naroda nad radom i postupkom sudova. S druge strane, javnost rada sudova omogućavala im je da vrše vaspitnu ulogu među stanovništvom svoga kraja i time ispune jednu od glavnih funkcija koja je pred njih postavljena.

Procedura suđenja je imala određene formalnosti. U većem broju sudova, odnosno sudskih vijeća koje su obrazovali NOO-i poštovana su pravna pravila sudskog postupka koja nisu bila suprotna interesima narodne borbe, pa su primjenjivani i određeni principi koji su doprinosili da samo suđenje bude i na određenoj visini. Naročito su dolazili do punog izražaja principi materijalne istine, princip službenosti u krivičnim djelima, a načelno dispozicije u građanskim parnicama, princip usmenosti i neposrednosti, kao i princip javnosti.¹¹⁸⁾ Ovo se može naročito istaći za narodnooslobodilački sud u Sokocu,¹¹⁹⁾ koji ima i najbolju organizaciju.

Sudovi su nastojali, koliko je bilo više moguće, da utvrde istinitost činjenica na kojima zasnivaju svoje odluke. Sudovi su, po pravilu, saslušavali svakog okrivljenog prije nego što su izricali svoje presude.¹²⁰⁾ Okrivljenim je bilo dozvoljeno da se brane i da iznose sve činjenice koje su njima išle u prilog. U građanskim parnicama stranke i ostali učesnici u postupku su bile dužne da doprinesu rasvjetljavanju i utvrđivanju činjenica. Ostala načela koja su sudovi primjenjivali u svom radu bila su podređena načelu materijalne istine, kao primarnom načelu.

Krivična djela su gonili po službenoj dužnosti komande vojnih jedinica, komande mjesta i opštinski NOO-i. Njihovi predstavnici su i za-

¹¹⁶⁾ Isto.

¹¹⁷⁾ Isto.

¹¹⁸⁾ Zb. NOR, IV/1, 161—353 i 223/497.

¹¹⁹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 275—276.

¹²⁰⁾ Isto, a zatim Cvijetin Mijatović-Majo, **Prvi ustanički dani u istočnoj Bosni, Četrdeset godina**, knjiga 5, str. 257, te IRPS, MF 1/1—400.

stupali optužnicu do konačne presude suda. Građanske parnice pokretale su zainteresovane stranke. To je jedan od glavnih razloga što su sudovi u svom radu imali, uglavnom, krivična djela. Građani su se u to vrijeme manje parničili, jer su građanski sporovi bili stavljani u drugi plan. Naime, većinu takozvanih privatnih sporova građani su rješavali sami ili na seoskim konferencijama, odnosno u seoskim NOO-ima. Međutim, bilo je i takvih parnica koje su rješavali narodnooslobodilački sudovi ili NOO-i tamo gdje nije bilo sudova.

Svi dokazi pred sudovima izvođeni su, uglavnom, usmeno i neposredno. Sudovi su o tužbi i tužbenom zahtjevu odlučivali, po pravilu, na osnovu neposrednog i javnog raspravljanja. Ali, usmenost je bila potpuna samo na glavnoj raspravi. U dokaznom postupku prije glavne rasprave primjenjivala se i pismenost u postupku. Presude su uvijek, kad su prilike dozvoljavale, donošene u pismenoj formi. Od ovog principa se odstupalo samo u slučajevima kad su suđeni narodni izdajnici čija su nedjela bila opšte poznata i kada prilike nisu dozvoljavale provođenje utvrđenog postupka.

Rasprave, kad su bile organizovane, bile su javne. Pored zastupnika optužnice i okrivljenog, odnosno stranaka u postupku, suđenju su mogli prisustvovati i građani koji nisu neposredno bili zainteresovani za suđenje.

Tužilaštva kao stalni i samostalni organi nisu bila nigdje formirana. Zato je u svim prilikama tužilac bio određivan od slučaja do slučaja.

S obzirom na značaj dokaznog postupka, narodnooslobodilački sudovi su primjenjivali i ona dokazna sredstva koja je u to vrijeme bilo moguće izvoditi: isprave, svjedoci i saslušanje okrivljenog, odnosno stranaka.¹²¹⁾

Po završenom pretresu na glavnim raspravama sudska vijeća su se povlačila na vijećanje i donošenje odluke. Odluke sudova donošene su većinom glasova svih članova sudskog vijeća. Ova pravila su važila i za NOO-e kad su oni neposredno vršili sudsku vlast. Presude su objavljivane, a izricane su u ime naroda i NOP-a.¹²²⁾

Narodnooslobodilački sudovi su imali kao prvenstveni zadatak da sude narodnim izdajnicima, dezerterima, pljačkašima i drugim neprijateljima naroda koji su u tim teškim prilikama svojim postupcima pomagali okupatoru ili su gledali svoja posla. Ova djelatnost sudova je bila od ogromnog značaja.

Ove činjenice govore da su narodnooslobodilački sudovi bili jedan od neophodnih organa revolucije, koji su borbu vodili na specifičan način i time značajno doprinosili afirmaciji NOP-a i nove narodne vlasti.

Iz analize nastanka i razvoja organa narodne vlasti u istočnoj Bosni u 1941. godini može se zaključiti da ovi organi nastaju uporedo sa nastankom prvih partizanskih odreda. Organi vlasti se razvijaju i izgrađuju postepeno i zavisno od razvoja NOB-e, odnosno od proširivanja i trajnosti slobodne teritorije. Isto tako se može uočiti da je svim komunistima i rukovodiocima ustanka bilo jasno da treba rušiti stare organe

¹²¹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 277.

¹²²⁾ Zb. NOR, IV/1, 161—353, 223—497 i IRPS, MF, 2/1—400.

vlasti, ali da im u prvo vrijeme nije bilo jasno u kojoj formi postaviti novu vlast na oslobođenoj teritoriji. Upravo zbog toga u početku su postojali različiti organi vlasti po strukturi. U pojedinim krajevima odmah se formiraju organi vlasti u obliku NOO-a, sudova i komandi mjesta, dok u drugim poslove narodne vlasti obavljaju komande mjesta, odnosno ekonomski odbori ili povjerenici izabrani u pojedinim selima. Međutim, kasnije, poslije savjetovanja u Stolicama i poslije pisma Svetozara Vukmanovića-Tempa, o kome je bilo riječi, formiranju organa vlasti prilazi se organizovano i sa prilično jasnim stavovima. Tada nastaje period kada se manje-više u svim krajevima istočne Bosne pristupa formiranju NOO-a kao jedinstvenih organa nove narodne vlasti. Pored NOO-a, u svim krajevima se formiraju komande mjesta kao vojnoteritorijalni organi vlasti, a u pojedinim krajevima se formiraju i narodno-oslobodilački sudovi, odnosno do tada formirani vojni sudovi prerastaju u stalne organe jedinstvene vlasti radnog naroda. Ovim su i završeni oblici u kojim su se javljali prvi organi vlasti na oslobođenoj teritoriji istočne Bosne. Istina, ovi oblici nisu dovršeni u svim krajevima, jer na području Vlasenice, Srebrenice, Ozrena i Majevice nisu postojali narodnooslobodilački sudovi kao posebni organi vlasti. Ovu funkciju su obavljali NOO-i.

Svi oblici vlasti koji su osnovani u toku 1941. godine u istočnoj Bosni nisu bili jednako dograđeni. Najdalje se otišlo u formiranju i organizacionoj izgradnji NOO-a. Postojali su seoski, opštinski i sreski NOO-i. To što nisu formirani opštinski i sreski NOO-i u svim krajevima, nije bila stvar nejasnoće ili dilema, razlog je u tome što se kasnilo sa formiranjem seoskih i opštinskih NOO-a, tako da se u toku 1941. godine nije moglo više učiniti. U organizacionoj strukturi ostalih organa vlasti, sudova i komandi mjesta, nije se otišlo dalje od jednostepenosti. Naime, ni u jednom kraju istočne Bosne nisu formirani sreski sudovi niti više teritorijalne komande.

Ali dalji tok događaja, takozvana druga neprijateljska ofanziva, koja počinje januara mjeseca 1942. godine, a koja je imala glavni pravac udara na istočnu Bosnu, negativno utiče na razvoj organa vlasti. Koncentracija i vojnog i partijskog rukovodstva je bila usredsređena na vođenje borbenih operacija, na učvršćenju vojnih jedinica, tako da se dalja izgradnja vlasti stavlja u drugi plan. Ali, i organi vlasti u to vrijeme imaju nešto drugačiju ulogu. Oni se angažuju isključivo na rješavanju onih problema koji su proisticali iz uslova koje je stvorila ofanziva.

Summary

Owing to the activity of the Communist Party organizations and the one of the military staffs' in 1941, a favourable situation for the mass people's uprising in Eastern Bosnia was created. A great number of sympathizers, citizens and young people, all of them inclined to the struggle against the invaders and the domestic traitors, gathered around the Party organization.

Very soon there was a steady increase in the extent of the uprising, and in a short time a rather large liberated territory was created. Many municipal and district towns in Eastern Bosnia were set free. In the liberated villages and towns the invader's authority was immediately abolished, and so was the NDH administration (NDH — the Independent State of Croatia).

At first, the authority in the liberated areas was in partisan detachment staffs' hands. But, very soon, they attracted a considerable number of people, inclined to NOB (the National Liberation Struggle), round themselves, and transferred some of the authority functions on them. In this action and in the people's activity one can see the first sprouts of the new people's authority, later created in the liberated territories.

When the uprising became widely spread, when a large area of the liberated territory was created, when the Army units became numerous and large, then the tasks, which were to be carried on, became numerous and of different kind to deal with, and so the need for creation of corresponding organs of people's authority grew inevitable, too. In August, first the headquarters were established, then the National Liberation Committees, while on the mountain Romanija and at Birće even the National Liberation Courts, as special authority organs, were set up. In the course of 1941 about 90 village, 24 municipal and 3 district people's committees were formed.

With the establishment of the first National Liberation Committees as the organs of this new, revolutionary people's authority, which at the beginning got different names, the process of an organized building up of the new permanent organs of people's authority began. The Party leaders came to a conclusion that only the new people's authority would be able to secure further development of the uprising and to answer to such a great number of tasks brought up with the new-created situation. Very soon they discovered that the new authority organs ought to become collective bodies which would be able to gather all the freedom-loving people together, without regard to their national, religious and/or political orientation.

All the people's authority organs were elected at the meetings or conferences by the people from the corresponding village, town etc., i. e. they were elected at the sessions of the People's Liberation Committees, in the cases when they represented an elective body.

The People's Liberation Committees proved exceedingly efficient in regulating social relations on the liberated territory, in supplying the National Liberation Army with food and clothing, in organizing the economic life, commerce and communication in the background, in maintaining the order on the liberated territory, and in organizing all the people in supplying the front with everything necessary for the fight. The other authority organs, as headquarters and National Liberation Courts, each in its own competence, exercised their tasks, which the Revolution had assigned to them, successfully.

In that way, the organs of people's authority sprang up from the people themselves and served to them exclusively.